

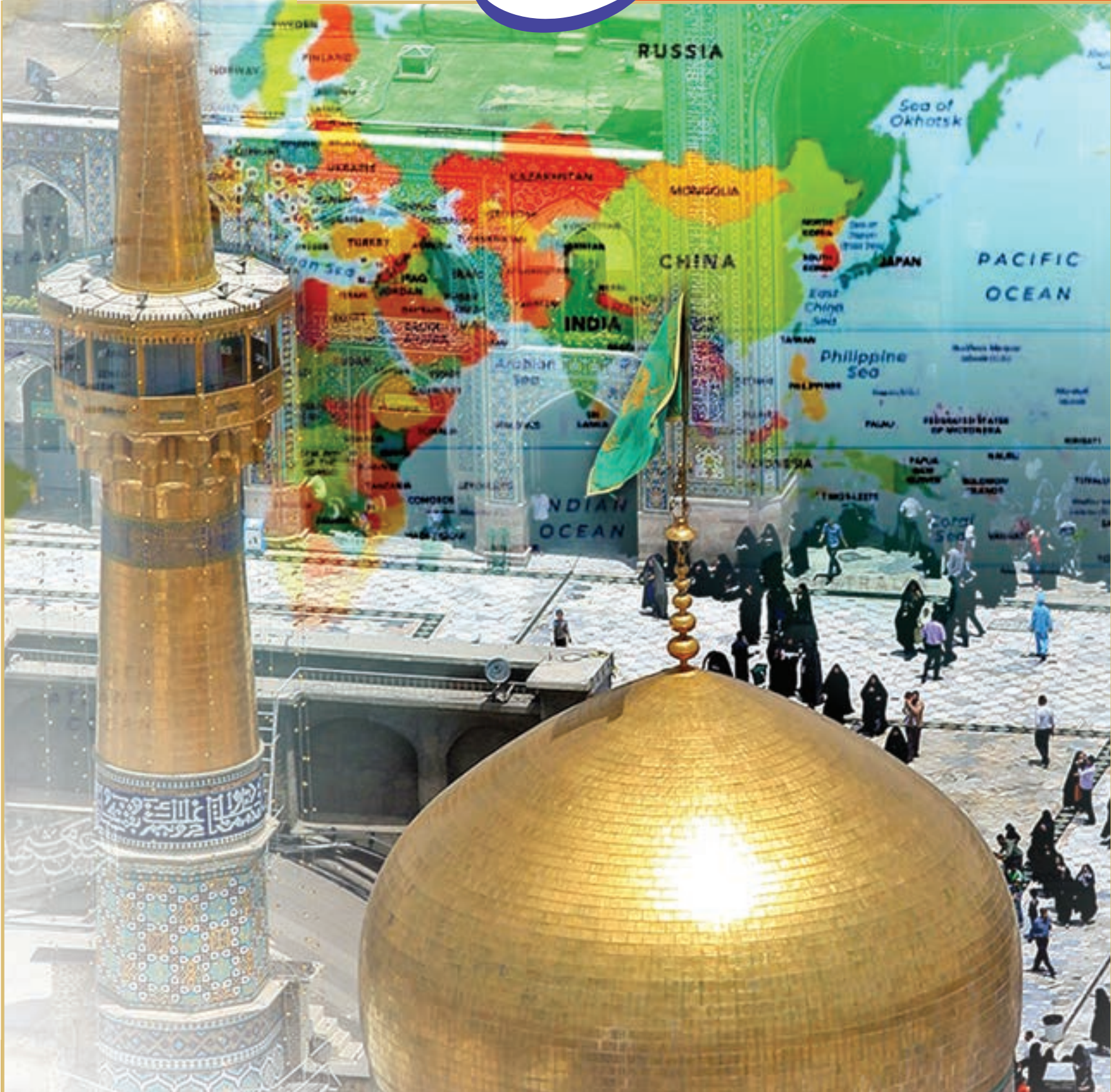

شهر جهانی

مشهد الرضا
شماره
چهاردهم

ضمیمه رایگان روزنامه شهرآرا

شماره ۳۵۸۸۵ | دوشنبه ۴ بهمن ۱۴۰۰ | جمادی الثانی ۱۴۴۳

پایتخت معنوی جهان اسلام به روایت میهمانان و مجاوران غیر ایرانی

مشهد الرضا (۴) شهر جهانی

۳

حضور زائران ملل در مشهد، تبلور جهان شهری است

۲

مشهد چگونه جهان شهری است؟

۷

تنوع ملت‌ها؛ فرصتی برای بهبود سرمایه اجتماعی مشهد

۴

جغرافیای ملیت‌ها

مشهد چگونه جهان‌شهری است؟

رسول اکبری
مدیر امور بین الملل دانشگاه بین المللی امام رضا(ع)

همواره از زبان بسیاری از سیاست‌گذاران، کارگزاران و کنشگران در کشور، استان و شهر شنیده‌ایم که گفتمان معنوی و معرفتی امام رضا(ع) فراهم آورنده بستر شمول‌گرای فرهنگی و اجتماعی است که می‌تواند زمینه‌ساز توسعه چندجانبه مشهد باشد. به این مقوله، دیگر مؤلفه‌های برجسته را نیز در چهارچوب فرهنگ ایرانی و اسلامی در چشم‌انداز تاریخی و معاصر شهر مشهد و استان خراسان اضافه کنید. در واقع، غنای منابع فرهنگی در این خطه از سرزمین پهناور ایران یکی از علت‌های مهم ایجاد، رشد، تمرکز و انباشت جمعیتی مقیم و موقت و گردشگر داخلی و خارجی در طول سالیان متمادی بوده است. همین موضوع، عرصه‌هایی متنوع را برای کنشگری و بهره‌گیری از ظرفیت‌های مشهد به مثابه یک جهان‌شهر گشوده است. شاید تاکنون اهتمام لازم، و البته نه الزام‌آفای، به ارتقای نیم‌رخ بین‌المللی مشهد شده باشد. نهادها، سازمان‌ها، مؤسسات و بخش‌های مختلف، بودجه‌هایی به این موضوع اختصاص داده و اقداماتی داشته‌اند، اما در کنار دیگر ابعاد فرهنگی اجتماعی، چشم‌انداز علمی آکادمیک نیز یکی از حوزه‌های مهم برای کار است. امروز بیش از ۸۰۰۰ دانشجوی بین‌المللی از اقصی نقاط جهان در دانشگاه‌های شهر مشهد تحصیل می‌کنند. بسیاری از این دانشجویان همراه خانواده، همسر و فرزندان خود، در این شهر اقامت دارند؛ اقامتی که گاه حتی با انگیزه‌های خانوادگی، فرهنگی، مذهبی و اقتصادی به سکونت دائمی در مشهد تبدیل می‌شود. دانشگاه‌های شناخته‌شده و معتبری مانند دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه بین‌المللی امام رضا(ع) و دانشگاه آزاد اسلامی، به‌ویژه در ۵ سال گذشته نقشی تأثیرگذار در بین‌المللی‌سازی چهره شهر مشهد داشته‌اند. این مهم، التفات به دیپلماسی علمی را به یک ضرورت و اولویت جدی در سیاست‌گذاری و اجرا تبدیل می‌کند؛ چه اینکه امام رضا(ع) نیز خود عالم آل محمد (ص) است.

تاکنون در مجموعه‌های دانشگاهی، بنا بر اقتضانات مرسوم و رویه‌های معمول، بیشتر توجهات و توان‌ها به افزایش جذب و پذیرش دانشجویان غیرایرانی معطوف بوده است. با این حال، عرصه‌های فعالیت آکادمیک در افق بین‌المللی بسیار متنوع و متعدد است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۱- در حوزه آموزشی، در کنار ارائه خدمات آموزش رسمی (Degree Program)، برنامه‌ریزی و اجرای دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت و کارگاهی در قالب آموزش‌های غیررسمی (Non-Degree Program) حائز اهمیت است. همچنین، با توجه به تجربیات موجود، کیفی‌سازی ارائه خدمات آموزشی به دانشجویان جاری خارجی که خود سفیران ایران و مشهد در کشورهای بومی‌شان خواهند بود، ارتقای الگوها و روندها و بسترهای جذب دانشجویان غیرایرانی و توسعه جغرافیایی پذیرش در لایه‌های متعدد اولویت از کشورهای جهان اسلام، همسایه، منطقه، آسیا، آفریقا، آمریکای جنوبی، اروپا، استرالیا، و آمریکای شمالی ضرورت جدی دارد.

۲- در عرصه پژوهشی، به نظر می‌رسد که در کنار برنامه‌های جاری و معمول و ضمن تأکید بر اهمیت کیفی‌سازی و توسعه اقدامات و فعالیت‌های موجود، روشن است که زمینه‌سازی برای پیوستن اعضای هیئت علمی و دانشجویان نوآر دانشگاه‌های مشهد به طر‌ها، پروژه‌ها و پژوهش‌های بین‌المللی، ظرفیت‌سازی برای دعوت از پژوهشگران بین‌الملل برای مشارکت در برنامه‌های علمی تحقیقی دانشگاه‌های خراسان و توانمندسازی اعضای هیئت علمی و دانشجویان نخبه مشهدی برای استفاده از فرصت‌های مطالعاتی کوتاه و بلندمدت بین‌المللی دارای اولویت باشد.

۳- در حوزه فرهنگی نیز در کنار اهمیت ارتقای کیفیت خدمات فرهنگی، دانشجویی، خوابگاهی، رفاهی و ورزشی به دانشجویان بین‌المللی، می‌توان توجهی جدی را به طراحی برنامه‌های فرهنگی برای دانشجویان خارجی دانشگاه‌ها (اعم از دوره‌ها، جشنواره‌ها و نمایشگاه‌های فرهنگی، هنری و دینی) و برنامه‌ریزی مناسب و اجرایی برای تسهیل تعامل فرهنگی تأثیرگذار و متقابل دانشجویان غیرایرانی با کارکنان، استادان و دانشجویان ایرانی دانشگاه‌ها معطوف کرد. در کنار این، با هدف توسعه پایدار و اثر بخش چشم‌انداز بین‌المللی شهر، لازم است تقویت و تعمیق عرصه‌های ارتباط دانشگاه‌ها در عرصه فعالیت‌های آموزشی، پژوهشی و فرهنگی بین‌المللی با جامعه و صنعت در شهر مشهد و استان خراسان مورد توجه قرار گیرد. برای این منظور، شایسته است که به موارد ذیل اهتمام فوری صورت گیرد: تدوین سند چشم‌انداز یا دست‌کم پیوست فعالیت‌های بین‌المللی برای نهادها، سازمان‌ها و مؤسسات مختلف دولتی و غیردولتی شهر مشهد، توسعه برنامه‌های چندرشته‌ای (multi-disciplinary) در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در پاسخ به نیازهای مشهد به مثابه جهان‌شهر، تعامل و هم‌افزایی برای توسعه برنامه‌ها و اقدامات بین‌بخشی، بازاندیشی در توزیع و تخصیص منابع مالی، تربیت نیروی انسانی بهره‌مند از توانمندی‌های ارتباطی بین‌المللی، آموزش عمومی در ارزش‌های بین‌فرهنگی، برنامه‌ریزی برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های تنوع قومی و مذهبی و بهبود یا ایجاد زیرساخت‌های خدمات شهری.

هویت، زیارت و جهان‌شهر مشهد

محمد جواد استادی
پژوهشگر مطالعات فرهنگی

پل سلام

از جمله گزندهای جهان نو، به حاشیه رانده شدن اندیشه در نتیجه چیرگی فناوری و نگاه‌های فن‌سالارانه است. به گونه‌ای که بسیاری از مفاهیم اندیشه‌بنیاد که باید مبنای حوزه‌های کارکردی و عملیاتی قرار گیرند. به دلیل همین آسیب، توان معنادهی و کارکردسازی خویش را از دست می‌دهند. در چنین وضعیتی است که بسیاری از پنداره‌ها ماهیت سیاست‌ساز خویش را از دست می‌دهند و به سطح برداشت‌های شخصی و معنایابی‌های همگانی تقلیل می‌یابند. آشکار است که هر زمان که یک بن‌مایه مفهومی بنیادین که مبنای امور اجتماعی انسان است، به چنین روئایی تنزل یابد، تأثیر بخشی و کارکرد خویش را از دست می‌دهد.

بنیادی‌ترین مفهوم شهر «هویت» است

زمانی که از شهر سخن می‌گوییم، مسئله سخت‌تر می‌شود. شهر به مثابه تجلیگاه تجارب و انواع ارتباطات پیچیده میان شهروندان، همه مؤلفه‌های زیست را پوشش می‌دهد. در چنین وضعیتی آشکار است که به دلیل گستردگی و تنوع گونه‌ای اجزای زیست شهری، تا زمانی که مفهوم‌شناسی درست برآمده از اندیشه درباره این عناصر وجود نداشته باشد، امکان سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اقدام درست برای مدیران شهری وجود نخواهد داشت. «هویت شهری» از جمله مفاهیمی است که دچار این آسیب جدی شده است. می‌توان مدعی شد که هر زمان از شهر سخن می‌گوییم، بنیادی‌ترین مفهوم، «هویت» خواهد بود. در ساده‌ترین تعریف می‌توان هویت را پاسخ به پرسش مشترک «ما که هستیم؟» دانست. امروز ما و بازتاب اجتماعی ما حاصل پاره‌های گسترده‌ای است که در درازنای زمان کنار یکدیگر گردآورده شده‌اند و با پیوند با امروز، به ما معنا می‌بخشند. به عبارت دیگر، هویت فرآیندی معنا‌ساز برای فرد و دیگری است. این معنا‌سازی، ارتباطات نمادین را می‌سازد و پی‌درپی هویت ساخت یافته را بازتولید و منعکس می‌سازد. زمانی از هویت شهری سخن می‌گوییم که دنبال نشان دادن قدرت خود در بستر شهر هستیم. هویت شهری که برآیندی از مجموعه هویت فردی و هویت اجتماعی است، دامنه‌های گوناگونی مانند عرصه‌های عمومی، مدنیت، حوزه‌های محلی، ملی و جهانی را پوشش می‌دهد. جالب آنجاست که با هر رویکردی در تعریف شهر (به‌عنوان نمونه تعریف شهر از دیدگاه مامفورد که کالبدی‌تر است، یا هانری لوفور که فرهنگی‌تر است) بازهم مفهوم هویت شهری است که خوانش بنیادین را می‌سازد.

هویت‌زیارتی

بر این بنیاد شهر بدون وجود احساس تعلق معنا نخواهد یافت و این هویت است که حس تعلق را برای کسانی که در شهر زیست می‌کنند، به وجود می‌آورد. هویت مجموعه گسترده‌ای از داشته‌های افراد و جامعه را با نظامی منطقی و بنیادین کنار یکدیگر جمع می‌کند که همچون گنجینه‌ای برای سامان دادن ارتباطات و تقویت زیست شهری کنش می‌کند. آشکار است که هرچه مؤلفه‌های هویت‌ساز متکثر و گوناگون باشند و با ایده مرکزی و بنیادین معرفتی جامعه هماهنگ باشند، زمینه‌ساز پیش‌درست جامعه در مسیر آرمان‌هایشان خواهد بود.

شهر همواره از یک «ایده مرکزی» برخوردار است که چارچوب حرکت را روشن می‌سازد. در مشهدالرضا(ع)، «زیارت» دال مرکزی و شکل‌دهنده به همه جستارهای دیگر است. از این‌روی در واقع پنداره زیارت است که نحوه کنارهم قرارگرفتن پاره‌های هویتی را مشخص می‌سازد و بر این بنیاد هویت در مشهد مقدس با همه تنوعی که در عناصر سازنده‌اش وجود دارد، در پرتگاه زیارت جهت می‌یابد.

مشهدالرضا(ع) به ۲ دلیل یکی از شهرهای مهاجرپذیر ایران بوده و هست. نخست شکل‌گیری مشهد مقدس از آغاز بر بنیاد مهاجرت با انگیزه زیارت حضرت رضا(ع) شکل گرفته است. دوم نیز ایجاد ظرفیت‌های متنوع و گوناگون حاصل از جغرافیای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی (و باز هم متأثر از زیارت) است که زمینه جذب حتی غیرمسلمانان را به مشهد فراهم آورده است.

مشهد مقدس پذیرای ده‌ها فرهنگ متفاوت به واسطه مهاجرت و حضور دیگران بوده است. شاید به نظر برسد کنارهم قرارگرفتن عناصر ناهمگون فرهنگی، خطری برای شهر باشد که ناپایداری را ایجاد کند، ولی چنانچه مدیریت شهری بتواند از این پاره‌های گوناگون فرهنگی در سایه دال مرکزی «زیارت» هویتی موزاییکی را شکل دهد، آشکار است که زمینه تقویت قدرت شهری و در نتیجه آن تحقق آرمان‌های تعریف شده بیشتر فراهم خواهد شد. البته آشکار است که این اتفاق به معنای از دست رفتن هویت‌های نخستین نیست، بلکه با تقویت هویت موزاییکی، الگوهای هم‌بستگی اجتماعی و شهری شکل خواهد گرفت.

تاریخ مشهد مقدس روایتگر حضور گروه‌های گوناگون غیرایرانی همچون افغانستانی‌ها، کشمیری‌ها، بخارایی‌ها، روس‌ها، بربرها، قفقازی‌ها، عراقی‌ها و... در این شهر است. بنابراین چنانچه مدیریت شهری با توجه به مفهوم سیاست‌گذاری، بتواند این هویت‌های متکثر که از گذشته وجود داشته‌اند و پاره‌های هویتی جدیدی را که به مشهد اضافه می‌شوند، کنار یکدیگر جمع کند، گامی جدی در مسیر «جهان‌شهری» (نه به معنای غربی آن) برخواهد داشت. هر چند نباید فراموش کنیم که برای ساخت هویت موزاییکی برآمده از پاره‌های هویتی گوناگون، شاخص و چارچوب معنایی ماکلان پنداره «زیارت» است. این زیارت است که به ما می‌گوید در چه قالبی، چگونه و در چه ترازوی هویت موزاییکی شهری ایجاد شود.

حضور زائران ملل در مشهد، تبلور جهان‌شهری است

سمیرا شاهیان

«دنیای جهانی شده امروز ایفای نقش انحصاری در عرصه بین‌الملل را از دستان دولت خارج ساخته است.» این جمله آغازین مقاله‌ای با عنوان «چستی دیپلماسی زیارت و ظرفیت‌های ایران» است که از جمله عوامل غیردولتی مؤثر در صحنه بین‌المللی را اعتقادات دینی به‌طور عام و مسئله زیارت به‌طور خاص تعریف می‌کند. از میان کلان‌شهرهای ایران، جهان‌شهر مشهد مصداق بارز توضیحی است که ارائه شد؛ شهری که پررنگ بودن موضوع زیارت در آن و تأثیرش بر محیط سیاسی بین‌المللی ما را به‌سوی پدیده «دیپلماسی زیارت» راه می‌نماید.

اگر یکی از تعاریف «جهان‌شهر» یا «شهر بین‌المللی» را همان تعریف بدیهی بدانیم؛ «به منطقه‌ای گفته می‌شود که در آن نژاد، ملیت و قومیت معنا ندارد و جمعیت آن متشکل از مردم نقاط مختلف دنیاست»، بررسی مشهد از منظر حضور ملیت‌های متعدد نیز مهم می‌شود. ردپای ملیت‌های حاضر در مشهد دست‌کم در چند حوزه گردشگری زیارت، علمی، فرهنگی و سلامت آشکارا دیده می‌شود. از میان سازمان‌های موجود فعال در حوزه گردشگری زیارت، اداره زائران غیر ایرانی آستان قدس رضوی به‌دلیل قدمت و نیز تمرکز وظایف و فعالیت‌هایش ذیل عنوان «زائران غیر ایرانی»، فعال‌ترین سازمان است و تأسیس آن به حدود ۳۰ سال پیش برمی‌گردد. از آنجا که ضمیمه «جهان‌شهر» روزنامه شهر آرا قصد دارد در هر پرونده، نشانه‌ای از مختصات شهر جهانی را بررسی کند، این بار نیز در گفت‌وگویی که با سیدمحمد جواد هاشمی نژاد، مدیر امور زائران غیر ایرانی آستان قدس رضوی، داشتیم، حضور ملیت‌های مختلف در مشهد را بررسی کردیم.

بحثمان را با آماری از تعداد زائران غیر ایرانی که به حرم مطهر امام رضا(ع) مشرف می‌شوند، آغاز کنیم. سالانه چه تعداد زائر خارجی و از کدام ملیت‌ها به واسطه زیارت به مشهد سفر می‌کنند؟

تا پیش از اینکه دنیا با بحران بیماری کرونا روبه‌رو شود، به‌طور میانگین حدود ۴ میلیون زائر غیر ایرانی در سال (تا پیش از کرونا) به حرم مطهر مشرف می‌شدند. از نظر ما این زائران در چند دسته عرب‌زبان‌ها، زائران شبه‌قاره، زائران آذربایجان و کشورهای آسیای میانه و گردشگران مسلمان و غیرمسلمان از آسیای شرقی و اروپا قرار می‌گیرند. در این میان، رتبه اول مربوط به عرب‌زبان‌ها از کشورهای عراق، کویت، بحرین و عربستان است که چند میلیون نفر را شامل می‌شوند. البته تعداد زائران از کشورهای عربی را وضعیت ارتباط ما با کشورهای مختلف و سیاست خارجی تعیین می‌کند. به‌عنوان نمونه در برهه‌ای کشورهای عربستان و کویت و بحرین بیشترین تعداد زائر ورودی به مشهد را داشتند و در دوره‌ای بیشتر از عراق به شهرمان می‌آمدند، اما بیشترین حضور و آمار را در دو مقطع زمانی داشتیم؛ در زمانی که چند پرواز مستقیم از عربستان به مشهد مسافران را به مشهد می‌رساند و پیش از بروز کرونا که عراقی‌ها به مشهد سفر می‌کردند. به‌خصوص در تابستان که جمعیت زیادی از زائران به مشهد می‌آمدند، تا ۹ ملیت را در بین زائران عرب‌زبان داشته‌ایم.

رتبه‌های دوم و سوم هم به ترتیب مربوط به زائران شبه‌قاره از پاکستان و هندوستان و زائران آذربایجان و کشورهای آسیای میانه است. گروه آخر نیز گردشگران مسلمان و غیرمسلمان از آسیای شرقی و بخش عمده‌ای گردشگران اروپایی هستند. به‌طور کلی در طول ۲۰ سال گذشته زائران تقریباً از ۱۲۰ کشور جهان به حرم مطهر رضوی مشرف شده‌اند.

به‌طور مشخص چه تعداد زائر و گردشگر سالانه در حرم حضور می‌یابند؟

به‌سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و نوع ارتباطاتش در حوزه گردشگران بستگی دارد.

چه صحن‌ها و رواق‌هایی برای این جمعیت از زائران در نظر گرفته‌اید؟

رواق‌های غدیر و دارالمرحمة در زمستان‌ها و صحن غدیر در تابستان‌ها به عرب‌زبان‌ها و رواق کوثر به اردوزبان‌ها که مسلمانانی از کشورهای هند، پاکستان و بنگلادش هستند، اختصاص دارد. رواق دارالرحمة نیز مختص آذربایجانی‌هاست. همچنین مکان‌هایی برای گردشگران غیرمسلمان و گروه‌های زیارتی که دوسه‌ساعته از کشورهای اسلامی به حرم مطهر رضوی می‌آیند، در نظر گرفته شده است و هر برنامه مذهبی و فرهنگی که برای ایرانیان در حرم برگزار می‌شود، به زبان‌های مختلف برای غیر ایرانی‌ها نیز برگزار می‌شود.

علت حضور بیشتر ملیت‌ها در حرم امام رضا(ع) چیست؟ به‌نظر می‌رسد پرنرنگ‌ترین جنبه فعالیت اداره زائران غیر ایرانی آستان قدس رضوی یاری رساندن به زائران ملیت‌های مختلف است که گرایش به دین مبین اسلام دارند. آیا همین تمایل به گرایش اسلام است، یا موضوع‌هایی مثل ازدواج، شناخت بیشتر دین و...

تا چهار پنج سال پیش سالانه حدود ۱۱ نفر در حرم رضوی مسلمان می‌شدند، اما یک‌دفعه جمعیت علاقه‌مندان به اسلام که تمایل داشتند

امروز بر کسی پوشیده نیست که دیپلماسی زیارت می‌تواند ابزاری قوی برای اثرگذاری بر افکار عمومی جهان اسلام و به‌دنبال آن برای دولت‌های این منطقه باشد. حضور ملیت‌های مختلف چقدر توانسته است به هم‌گرایی در امت اسلامی کمک کند؟

تا ۱۰ سال پیش جمعیت غیر ایرانی که سالیانه در حرم حضور پیدا می‌کرد، ۱۰ هزار نفر در سال بود، اما اکنون میلیونی شده است. بنابراین ظرفیت حرم امام رضا(ع) بیش از این‌هاست که گفتیم. یعنی آنچه انجام می‌شود، فاصله زیادی با ظرفیت واقعی حرم رضوی دارد. حضرت رضا(ع) به‌عنوان شخصیتی که محور گفت‌وگوی ادیان و مذاهب گوناگون است، این ظرفیت را ایجاد می‌کند. به‌عنوان نمونه در حدود ۵ سال پیش گردهمایی تولیدات‌های اعصاب مقدسه در عراق و سوریه را در مشهد داشتیم و در حضور همه آن‌ها تفاهم‌نامه امضا شد. این موضوع نشان می‌دهد ظرفیت برگزاری چنین رویدادهایی با محوریت حرم امام رضا(ع) در مراکز اسلامی وجود دارد. ما تبلور این ظرفیت را در آن اجتماع دیدیم.

از جمله تعریف‌ها برای شهر بین‌المللی این چنین است؛ منطقه‌ای که در آن تعداد زیادی از فرهنگ‌های گوناگون یافت می‌شود. با توجه به این تعریف، به‌نظر شما که با ملیت‌های مختلف در ارتباط هستید، مشهد رو به‌سوی جهان‌شهر شدن است؟

بدون شک بله، اما زیرساخت‌های ماعقب‌تر از ظرفیتی است که حرم می‌تواند برای جامعه مخاطبانش داشته باشد. به‌عنوان نمونه، مسئول گردشگری و وزیر مربوط در کشور پاکستان می‌گفت اگر نگرانی‌های مرتبط با حوزه حمل و نقل در دو کشور برطرف شود، می‌توانیم سالانه به دو میلیون نفر از پاکستان رویداد بدهیم. بنابراین اگر زیرساخت‌ها فراهم شود، مشهد ظرفیت پذیرش حضور مسلمانان با محور حرم را دارد. طبیعتاً حرم محل رفت و آمد شخصیت‌های فرهنگی و مذهبی است. کسانی که در اینجا حضور پیدا می‌کنند، با جمع زیادی از مخاطبانانشان می‌آیند. تولیدات‌های اعصاب مقدسه مختلف، برخی از شخصیت‌هایی که در کشورهايشان چهره‌های علمی، مذهبی و فرهنگی هستند و از جامعه علمای اهل سنت عراق، در بخش ادیان و مذاهب ما با حضور این اشخاص، نشست‌های تخصصی و کنفرانس‌ها را برگزار می‌کنیم.

به این دین رو بیاورند، به ۳۰ نفر در سال رسید. این موضوع وقتی شدت گرفت که غربی‌ها به‌ویژه آمریکایی‌ها به‌پروژه ایران‌هراسی و اسلام‌هراسی دامن زدند. به‌نظر من تحلیل این موضوع روشن است؛ فتنه دشمنان نتیجه عکس داده است و موضوع چنین جنگ نرمی جامعه و جوانان غرب را حساس کرد و برای یافتن حقیقت به‌دنبال شناخت اسلام آمدند.

در بحبوحه اقداماتی که غرب علیه اسلام انجام می‌داد، رهبر معظم انقلاب نیز به جوانان کشورهای غربی توصیه کردند خودشان در این باب مطالعه کنند.

این شما از موضوعی که طرح کردید، در حرم امام رضا(ع) است. ما دیدیم گرایش به اسلام بین زائران غیر ایرانی افزایش یافت. خاطر هست یک‌بار هفت نفر (سه زوج و یک فرد دیگر) در سن بالای ۴۰ سال تغییر اعتقاد دادند. هرکدام می‌گفتند یکی دو سال در بحث اسلام مطالعه کرده‌اند. در خلال این‌ها، آشنایی با ایرانی‌ها نیز اتفاق می‌افتد. در واقع سلوک ایرانی و اسلامی باعث گرایش خیلی از غیرمسلمان‌ها به اسلام شده است.

طبیعی است که با وجود حضور پرشور ملیت‌های مختلف، شما نیز با مراکز فرهنگی جهان در ارتباط باشید.

با چند مرکز اسلامی در کدام کشورها ارتباط متقابل دارید؟ تاکنون با حدود ۱۶۰۰ مرکز اسلامی در ۱۲۰ کشور جهان در ارتباط بودیم؛ چه با افراد و چه با مراکز فرهنگی مختلف. مراکز اسلامی هامبورگ، لندن و مراکز در هندوستان و پاکستان که به‌نام حضرت رضا(ع) هستند و مخاطبان زیادی دارند، از این جمله هستند. همچنین ما به دوازده‌سیزده‌بان محصولات فرهنگی تولید می‌کنیم. حتی بعضی اوقات زائران غیر ایرانی درخواست تولید محصول خاصی می‌دهند و به این ترتیب ارتباطات برقرار می‌شود.

ما موریت اول ما در تولیدات فرهنگی، ترویج فرهنگ اهل بیت (ع) و به‌ویژه فرهنگ رضوی است. از همین رو بیشتر محصولاتمان توصیه‌های اخلاقی و اجتماعی حضرت رضا(ع) و سبک زندگی یک مسلمان است. پشتوانه‌های این موضوع هم سازمان فرهنگی آستان قدس رضوی و مؤسساتی مثل بنیاد پژوهش‌ها که سابقه آن به بیش از ۳۰ سال پژوهش در فرهنگ رضوی می‌رسد، دانشگاه‌های رضوی و امام رضا(ع) است.

جغرافیای ملیت ها

سمیرا شاهیان

حضرت رسول (ص) می فرمایند: «اطلبوا العلم ولو بالصین»؛ یعنی علم را طلب کنید، هر چند در چین باشد. برداشتی معمول از این جمله ما را به چه چیزی دلالت می دهد؟ در زمان پیامبر (ص) چین نماد کفر و دور دستی بوده است، اما حضرت بعد مسافت و نوع مذهب صاحب دانش را در نظر نمی گیرد و مردمانشان را به علم آموزی دعوت می کند.

این روزها با پیشرفت فناوری دیگر بعد مسافت مانعی بزرگ برای برقراری ارتباط نیست. علم هم دیگر محدود به منطقه ای خاص نیست، بلکه صحبت بر سر اصطلاح «دهکده جهانی» است که یک متفکر کانادایی در توصیف آینده جهان، تحت تأثیر وسایل ارتباط جمعی آن را به کار برد. با تکیه بر همین اصطلاح، همچنان که شهرها و کشورها گسترش پیدا کرده اند، روابطشان با همسایگان و حتی جهان نیز بیشتر شده است. این روزها صحبت از ظرفیت هایی است که می تواند شهر یا منطقه ای را به جهانی شدن نزدیک کند. مثل مشهد، کلان شهری که از حیث فیزیکی و داشتن مرزهای مشترک با کشورهای همسایه در ایران بی نظیر است و گردشگری مذهبی در آن به دلیل وجود بارگاه منور رضوی، بارزترین نقطه قوت است. توجه مردم جهان به مضجع شریف امام رضا (ع) و شخصیت حکیم ایشان در کنار شاخصه های علمی و فرهنگی این شهر هر روز بر جهانی شدن آن صحنه بیشتری می گذارد. اینجا زادگاه بزرگانی مثل حکیم ابوالقاسم فردوسی، خیام و عطار نیشابوری است. سرزمین خراسان، مهد زبان و ادبیات فارسی، به گونه ای شده است که اکنون خراسان را همان چین زمانه پیامبر (ص) ساخته است تا مردم جهان راغب شوند که مفاهیم اصیل زبان و ادبیات فارسی را در اینجا بیاموزند. خراسانی که به شکل طبیعی با کشورهای ترکمنستان و ازبکستان و تاجیکستان و افغانستان ارتباط تاریخی دارد و مرکز آن یعنی مشهد شهری زیبا، پاکیزه و برخوردار از انواع گردشگری هاست.

در گزارش پیش رو برای ورود به پرونده «نقش اثر بخش ملیت ها در جهان شهر شدن مشهد» ابتدا به بررسی دو مفهوم «university» یا دانشگاه و «Cosmopolotis» یا جهانی شدن پرداخته ایم که نتیجه گفت و گوی ما با احسان قبول، مدیر همکاری های علمی و بین المللی و امور دانشجویان غیر ایرانی دانشگاه فردوسی مشهد و محمد تقی هاشمی، مدیرکل امور اتباع خراسان رضوی است.

زمینه بین المللی شدن مشهد مهیاست

به باور احسان قبول، مدیر همکاری های علمی و بین المللی و امور دانشجویان غیر ایرانی دانشگاه فردوسی مشهد، مفهوم واژه «University» که از «universal» به معنای جهانی است، از دوره آکادمی های افلاطون رایج بوده است. بر این مبنا انسان ها حق دارند بدون توجه به مذهب، نژاد و طبقه اجتماعی شان دانش ببندوزند. بنابراین دانشگاه یعنی یک جهان کوچک که افراد حاضر در آنجا فقط با انگیزه دانش اندوزی از کشورها و ملیت های مختلف دور هم جمع شده اند. مفهوم دوم نیز «جهان شمولی» است و بنابر عقلانیت عمومی و منافع بشری، انسان ها می توانند با وجود تمایزهای فرهنگی، بومی، اقلیمی و مذهبی در یک دهکده جهانی گرد هم بیایند. امروزه عصر

دیجیتال سبب شده است در عمل مرزهای فیزیکی برداشته شود و انسان ها به راحتی بتوانند با همه جهان ارتباط برقرار کنند. بروز بحران کرونا نیز این موضوع را تسریع و تقویت کرد. این مقدمه، ما را به جمله ای می رساند که کم و بیش در هر محفلی آن را می شنویم؛ «مشهد متمایز از دیگر شهرهای ایران است.» به نظر می رسد همه زیرساخت هایی که برای یک شهر بین المللی نیاز است، در اینجا فراهم شده است؛ فرودگاه بین المللی، راه آهن و ظرفیت زیاد پذیرش مسافر، به طوری که ۵۴ درصد از هتل های کل کشور در مشهد است و این شهر سالانه از حدود ۲۴ میلیون زائر و مسافر که ۶ میلیون نفرشان زوار خارجی هستند، میزبانی می کند.

اکنون بجاست که صحبت های محمد تقی هاشمی، مدیرکل امور اتباع خراسان رضوی را به آنچه احسان قبول گفت، پیوند بزنیم؛ «اکنون ۵۲ ملیت در خراسان رضوی ساکن هستند.

این استان همواره به دلیل برخورداری از جاذبه های مذهبی، فرهنگی، علمی و اقتصادی مورد توجه مهاجران و پناهندگان بوده است. وجود حوزه های علمیه و علمای تراز اول دینی در کنار بارگاه ملکوتی امام هشتم (ع)، خراسان رضوی را به محل مناسبی برای تحصیل طلاب خارجی تبدیل کرده و سبب شده است فعالیت های گسترده ای برای تسهیل شرایط جذب طلاب خارجی در استان فراهم شود.»

مشهد، قطب علمی کشور

مطابق آمار هم اکنون ۵۲۰۰ نفر از طلاب شیعه و اهل سنت در مدارس علمیه و حدود ۷۰۰۰ دانشجوی بین الملل در مشهد به صورت رسمی مشغول به تحصیل هستند. البته تعداد دانشجویان بین الملل در استان به ۹۰۰۰ نفر می رسد و تعدادی از طلاب هم

غیر رسمی مشغول به تحصیل هستند. مدیر همکاری های علمی و بین المللی و امور دانشجویان غیر ایرانی دانشگاه فردوسی مشهد معتقد است دیپلماسی علمی در مشهد هم ردیف دیپلماسی زیارت و چه بسا فعال تر از آن است. احسان قبول می گوید: «با نگاهی به آماری که بیان شد، در می یابیم دانشگاه فردوسی با فاصله رتبه نخست پذیرش دانشجوی بین الملل را در بین دانشگاه های کشور دارد. این قطب علمی، فضایی را فراهم ساخته است که هر فردی که دل در گرو دانش دارد، از هر جای جهان به این شهر بیاید و با فرهنگ اخلاقی و انسانی ریشه گرفته از تفکرات اسلام حقیقی و روح حقیقی پیام امام رضا (ع) آشنا شود. به طور کلی گردشگری علمی که از زمان استقرار دانشجوی خارجی در یک شهر به دیپلماسی علمی تبدیل می شود، یکی از دلایل جهان شهر شدن مشهد است. بنابراین مشهد از یک سو به دلیل داشتن ارتباطات فیزیکی و آسانی برقراری ارتباط با همه نقاط جهان و از سوی

به طور کلی گردشگری علمی که از زمان استقرار دانشجوی خارجی در یک شهر به دیپلماسی علمی تبدیل می شود، یکی از دلایل جهان شهر شدن مشهد است

دیگر قرار داشتند در جایگاه برتر علمی، کلان شهر مهمی است و حضور ملیت های مختلف در این شهر روز به روز بر اهمیت آن افزوده است.»

مشهد مهمان نواز

باتوجه به آماری که مدیرکل امور اتباع خراسان رضوی در اختیار ما گذاشته است، ۹۷ درصد از اتباع خارجی حاضر در استان، در مشهد سکونت دارند. عددی شبیه همین آمار، یعنی بیش از ۹۰ درصد اتباع ساکن در خراسان رضوی نیز از کشور افغانستان هستند. محمدتقی هاشمی می گوید: «وجود بارگاه ملکوتی ثامن الحجج (ع)، هم مرزی با کشور افغانستان، وجود مراکز علمی دانشگاهی، حوزه های علمیه، مراکز اقتصادی و فرصت های تجاری از جمله ظرفیت هایی است که باعث جذابیت استان ما برای اتباع خارجی شده است. همچنین تجارت گسترده بین خراسان رضوی و افغانستان که به دلیل هم مرز بودن پررنگ شده، یکی از جاذبه های استان

افغانستانی دانشگاه فردوسی بیشتر در حوزه های علوم اداری و اقتصاد، حقوق و علوم سیاسی تحصیل می کنند. دانشجویان عراقی نیز در رشته های مهندسی کامپیوتر، الهیات و علوم قرآنی، حقوق و حسابداری تمایل به تحصیل دارند. دانشجویان اروپایی مثل انگلیسی ها و آلمانی ها و ایتالیایی ها و نیز آمریکایی ها و چینی ها و دیگر ملیت ها بیشتر در رشته های زبان و ادبیات فارسی تحصیل می کنند و شاهدیم که دانشجویان دانشگاه های آکسفورد، کمبریج، استراسبورگ و دیگر دانشگاه های مهم جهان دست کم یک مقطع و دوره زبان آموزی خودشان را به گروه زبان و ادبیات فارسی و مرکز زبان آموزی دانشگاه فردوسی مشهد می آیند. گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات مشهد ۶۰ سال قدمت و با وجود اساتید نام آشنای این رشته از جمله مرحومان فیاض و غلامحسین یوسفی و... جزو یکی دو گروه اول زبان و ادبیات فارسی کشور است.»

میزبانی جهان شهری در «مهمان شهر» براساس آمار رسمی دولت مربوط به آمایش نهم، ۹۵۱ هزار و ۱۴۲ پناهنده افغانستانی و ۲۸ هزار و ۲۶۸ پناهنده عراقی در ایران ساکن هستند. از این تعداد حدود ۹۷ درصد در مناطق شهری و نیمه شهری و ۳ درصد در مهمان شهرها زندگی می کنند. مهمان شهر، شهرک یا محلی برای سکونت و زندگی اتباع خارجی است و مهمان شهر تربت جام در استان ماز که به اذعان کمیساری عالی سازمان ملل در امور پناهندگان، الگویی برای مهمان شهرهای اسکان پناهندگان محسوب می شود. در واقع یک افغانستان کوچک است. از مشهد تا این شهرک که تأسیس آن به سال ۱۳۶۳ بر می گردد، با خودرو سواری یک و نیم ساعت راه است. کمیساری عالی سازمان ملل متحد در سال ۱۳۷۸ این مهمان شهر را به رسمیت شناخت و کمک هایی روانه آنجا کرد.

به گفته محمدتقی هاشمی، بیش از ۲۵۰۰ تبعه و مهاجر خارجی در مهمان شهر تربت جام سکونت دارند. این مسئول می گوید: «با توجه به موج ورود آوارگان جدید از کشور افغانستان، مکانی در اردوگاه مراقبتی شهید مطهری فریمان نیز برای اسکان موقت خانواده های تازه وارد پیش بینی کرده ایم. حضور اتباع خارجی در استان ما از جنبه های مختلف قابل ارزیابی است، اما به طور کلی تجربه ای که پذیرش مهاجران در استان به وجود آورده است، به قید برنامه ریزی دقیق می تواند زمینه ساز استفاده بهتر از حضور ملیت ها در مشهد باشد.»

مبارای حضور تجار خارجی است که در راستای تسهیل فعالیت های تجارت خارجی، اقدام های مؤثری توسط دستگاه های مختلف و متولی صورت گرفته است. به طوری که از حدود ۱۰ سال گذشته فعالیت های چشمگیری برای جذب سرمایه گذاران خارجی در استان آغاز شده است.»

این مسئول در باره تحصیل اتباع خارجی نیز بیان می کند: «دانشگاه فردوسی به عنوان یک مرکز آموزشی پیشرو، موفق به جذب تعداد درخور توجهی از دانشجویان اتباع خارجی شده است و اکنون ۶۰۰۰ دانشجوی خارجی در خراسان رضوی در حال تحصیل هستند. با توجه به چشم اندازهای تعریف شده در برنامه توسعه، تسهیل شرایط ورود متقاضیان خارجی به مراکز آموزش عالی استان از جمله اقدامات برای اتباع خارجی بوده است.»

در این باره مدیر همکاری های علمی و بین المللی و امور دانشجویان غیرایرانی دانشگاه فردوسی مشهد می گوید: «از حدود سال ۱۳۹۶ تاکنون حدود ۷۰۰۰ دانش آموز غیرایرانی داشتیم. در میان دانشجویان خارجی، دانشجویان

ارتباط متقابل اهالی مشهد با ملیت ها

حال باید پرسید با توجه به ظرفیت هایی که شمرده شد، ارتباط متقابل اهالی مشهد با ملیت های مختلف که با اهداف گوناگون به مشهد رفت و آمد دارند و در این شهر ساکن هستند، چه کمکی به جهان شهر شدن این کلان شهر مهم ایران می کند؟

مدیر همکاری های علمی و بین المللی و امور دانشجویان غیرایرانی دانشگاه فردوسی مشهد این طور پاسخ می دهد:

«ساختمان جامعه بر پایه ارتباط است؛ ارتباط یکایک افرادی که در آن زندگی می کنند. ارتباط یکی از عوامل تکامل انسانی است. به طوری که اگر فلاسفه می گویند انسان حیوانی متفکر است، علمای اجتماعی می گویند انسان موجودی است که میل به ارتباط دارد و این ویژگی عامل تکامل اوست. با تکیه بر ویژگی هایی که برای مشهد بر شمرده ایم، من یقین دارم مردم این شهر، بین المللی ترین مردم در ایران و منطقه هستند. در گذشته وقتی از فرد خارجی یا سفر به خارج از ایران صحبت می شد، جنبه عجیب و غریبی داشت، اما در این سال ها به ویژه با ارتباطاتی که با کشورهای عراق و ترکیه برقرار شده، حضور ملیت های مختلف و رفت و آمد آن ها به مشهد به امری طبیعی تبدیل شده است. اکنون سفر به نجف ساده تر از سفر به تبریز است، یا کسبه اطراف اماکن مذهبی و گردشگری بیشتر مشتریان و مخاطبان نشان زوار بین الملل هستند و به همین دلیل تعامل با آن ها را بلد شده اند. مردم مشهد احترام به زائران ملیت های مختلف را احترام به حضرت رضا (ع) می دانند و خودشان را خادم زائر امام رضا (ع) تلقی می کنند. بنابر همه آنچه گفته شد، به این نتیجه می رسم که سطح اجتماعی و فرهنگی مردم مشهد بالا رفته و این تأثیر ارتباط متقابل شهر وندان با ملیت ها در این شهر است.»

مردم مشهد احترام به زائران ملیت های مختلف را احترام به حضرت رضا (ع) می دانند و خودشان را خادم زائر امام هشتم تلقی می کنند

جهانی می اندیشیم

احسان قبول با اشاره به دوره ای که پذیرش دانشجویان غیرایرانی در دانشگاه فردوسی مشهد آغاز شد، می گوید: «اکنون که دانشگاه فردوسی مشهد از ۴۰ کشور جهان حدود ۲۷۰۰ دانشجوی دارد، سخن گفتن درباره این موضوع آسان است. در سال ۱۳۹۲ که من به عنوان نماینده دانشگاه به عراق سفر کردم و از همان سال دانشگاه فردوسی اولین دانشگاهی بود که عراقی ها را پذیرش کرد، ارتباط دانشجویان ایرانی با این افراد به شکل امروز نبود، اما اکنون کاملاً خارجی ها را از خودشان می دانند و به هیچ وجه نگاه های نژادپرستانه در نزد دانشجویان وجود ندارد. یعنی سطح فرهنگی و نگرشی دانشجویان، استادان و کارمندان بالا رفته و نفس حضور هدفمند گردشگران و زائران خارجی این تغییر را سبب شده است. البته ما به نقطه مطلوب نرسیده ایم و همچنان اشکال هایی وجود دارد، اما در این ۹ سال هم در دانشگاه و هم در شهر و استان می بینیم که روز به روز به نقطه مطلوب نزدیک تر شده ایم.»

رئیس کارگروه آموزش زبان و ادبیات فارسی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی در ایران با بیان اینکه در دانشگاه فردوسی، فراتر از ایدئولوژی خاص وارد عمل شدیم، یادآوری می کند: «اکنون هم از چین و انگلستان و آمریکا و هم از عراق و افغانستان دانشجو داریم؛ هم از اهل تسنن و تشیع و هم از فرقه زیدیه. بنابراین تمایزهای ملیتی و مذهبی مانعی برای تحصیل در این دانشگاه نیست، بلکه ما به یک دانشگاه بین المللی در تراز جهانی می اندیشیم که قرار است ارتقا پیدا کند و به جمع ۲۰۰ دانشگاه برتر جهان برسد. از همین رو یکی از سه مأموریت اصلی برای ۱۰ سال آینده، بین المللی شدن دانشگاه در مفهوم می است که بیان کردم.»

احسان قبول | مدیر همکاری های علمی و بین المللی و امور دانشجویان غیرایرانی دانشگاه فردوسی

محمدتقی هاشمی | مدیرکل امور اتباع خراسان رضوی

مشهد الرضا (ع) شهر جهانی

شهرمان هستند و به خصوص اگر از خارج مرزها آمده باشند، ویژگی‌های جالبی را می‌بینند که چه بسا ماساکان همیشگی، هرگز ندیده‌ایم یا کمتر ببینیم با قدر بدانیم. در ادامه نمونه‌هایی از این دست و ویژگی‌های مشهد با تأکید بر ابعاد بین‌المللی را می‌خوانیم که از زبان غیرایرانیان مهاجر یا مقیم موقت روایت شده است.

زهر اشرفی - معمولا شهر را از دریچه مشکلاتش می‌بینیم و تا نام محل سکونتمان را می‌شنویم، یاد کمبودها و جاهای خالی می‌افتیم که البته تاحدی طبیعی است. اما نگاه‌های دیگری هم می‌شود داشت که هم حال خودمان را بهتر می‌کند و هم حال شهر را؛ مثل نگاهی که ساکنان موقت شهر دارند. یعنی زائران، گردشگران و دانشجویان که از چند ساعت تا چند روز یا ماه و سال را میهمان

با وجود امکانات مناسب، شهر گرانی نیست

سید باقر خدایی، دانشجوی مهندسی نفت دانشگاه آزاد مشهد که از اهالی بصره بوده و حدود ۷ سال است برای تحصیل در مشهد حضور دارد، این شهر را شهری مقدس و امن با آب و هوای مناسب توصیف می‌کند که از هر دو جاذبه مهم زیارتی و سیاحتی برای مسافران و گردشگران برخوردار است.

این جوان عراقی در باره چرایی انتخاب مشهد برای ادامه تحصیلش می‌گوید: «پدرم که اکنون از اساتید دانشگاه است، تحصیلات تکمیلی خود را در دانشگاه فردوسی گذراند و همین مسئله توجه ما فرزندان را نیز به این دانشگاه جلب کرد، اما خود من بعد از ۳ سال تحصیل در دانشگاه فردوسی، به دلیل علاقه نداشتن به رشته‌ام، تغییر رشته دادم و حدود ۳ سال است که همراه خواهرانم در دانشگاه آزاد مشهد مشغول تحصیل هستیم. البته پیش از مشهد، بیشتر شهرهای ایران را دیده‌ام، ولی هیچ کدام مانند اینجا به دلم ننشست. مشهد در عین بزرگی، شلوغ نیست، مردم با فرهنگ و امکانات خوبی دارد و در عین حال از نظر اقتصادی نیز شهر به صرفه‌ای است.»

وجود تنوع و تفاوت فرهنگی

زینب آزاد، دانشجوی کارشناسی ارشد، دیگر میهمان شهرمان از لاهور پاکستان است که ۱۶ سال از حضورش در مشهد می‌گذرد و به دلیل تحصیل پدرش در حوزه علمیه، ابتدا به قم و سپس برای دسترسی به آب و هوای بهتر، به مشهد مشرف شده‌اند. از نگاه او مشهد در مقایسه با دیگر کلان شهرهای ایران، متعادل تر است و مردم آن با وجود تنوع و تفاوت فرهنگی، هم نسبت به یکدیگر پذیرش بیشتری دارند و هم با غیرایرانیان بهتر ارتباط برقرار می‌کنند.

این شهروند پاکستانی حرم مطهر امام رضا (ع) را هم از لحاظ مذهبی و هم معماری بنا، مهم ترین جاذبه گردشگری مشهد و شباهت آن را با معماری شهر لاهور جالب می‌داند و می‌گوید: «با توجه به اینکه بیشتر مسافران یا زائران از مکان‌های دیدنی حرم مطهر یا شهر مشهد اطلاعی ندارند، خوب است که تور مشهدگردی یا حرم گردی وجود داشته باشد. همچنین تنوع غذاهای بین‌المللی در رستوران‌ها، امکان رزرو آنلاین هتل‌ها (از طریق اپلیکیشن یا سایت) به صورت فردی برای مسافران خارجی و آسان شدن دسترسی به مترجمان از دیگر مواردی است که سبب جلب نظر بیشتر گردشگران برای حضور در مشهد می‌شود. زیرا که ۲ مشکل عمده آنان برای مسافرت شخصی (و نه فقط با تورها)، تأمین محل اقامت و ارتباط گیری با مردم شهر است.»

به باور او، یکی از مسائل آزاردهنده شهر برای مسافران این است که بیشتر افرادی که به خصوص به عنوان زائر به مشهد مشرف می‌شوند، ذهنیتشان

شهری بزرگ و پررونق

سمیه دلخوش نیز که دانشجوی دکتری و متولد مشهد اما اصلش اهل افغانستان است و فعالیت علمی در این کشور دارد، نگاه مسافران برون مرزی به مشهد را به دلیل وجود مصنع شریف رضوی، نگاهی معنوی می‌داند و معتقد است: «اگر در مقیاس جهانی و فراتر از عقاید و باورهای شیعی بنگریم، مشهد از مزیت‌های دیگری همچون وسعت، تمیزی و سرسبزی فضای شهری، هتل‌های خوب، حمل و نقل ریلی شهری، کتابخانه غنی حرم مطهر و انواع هنر و معماری به کاررفته در آن و نیز بازارهای تجاری برخوردار است.»

او نزدیکی به افغانستان، وجود حرم مطهر امام رضا (ع) و مذهب تشیع، بزرگی شهر و رونق اقتصادی آن را از دلایل انتخاب مشهد به عنوان مقصد مهاجرت خانواده‌اش معرفی می‌کند و می‌گوید: «از سوی دیگر، با توجه به مهاجرت خاوری‌های افغانستان به مشهد در سال‌های خیلی دورتر، ساکنان این شهر، نوعی شناخت و پذیرش در باره مهاجران افغانستانی دارند که به تعامل و هم‌زیستی بهتر با آن‌ها کمک می‌کند. البته از لحاظ جغرافیایی، شباهتی میان مشهد با شهرهای پدري و بومی ماکه مناطقی کوهستانی هستند، وجود ندارد، اما میان مشهد و هرات شباهت‌های بسیاری وجود دارد. زیرا فاصله این ۲ شهر از یکدیگر، حدود ۷ ساعت است و این نزدیکی مسافت، قربت پیشینه تاریخی (مانند ساخت مسجدی مشابه مسجد گوهرشاد به دستور گوهرشادخاتون در هرات) و بزرگی و جمعیت را میان این ۲ شهر در پی داشته است. همچنین لهجه و گویش مردم هرات شبیه گویش سبزواری هاست.»

این شهروند افغانستانی در ادامه ضمن گلابه از ضعف تعاملات مردمی در مشهد برخلاف شهر آبا و اجدادی‌اش، می‌گوید: «تعاملات مردمی در شهر، خیلی کم و محدود و فقط معطوف به پایگاه‌های بسیج محلی و افراد مسجدی است، در حالی که می‌توان با بهره‌مندی از ظرفیت جوانان محلات، ارتباطات و فعالیت‌های مردمی را فراتر از امور فرهنگی، به زمینه‌های اقتصادی و... متناسب با نیاز هر محله گسترش داد. به نظر می‌رسد مشهد در مقایسه با شهرهای توسعه یافته، هنوز نتوانسته است نیروهای جوانش را تا سطح مدیریتی تقویت و آماده کند تا این مدیران جوان با افکار و ایده‌های نو، اداره شهر را به عهده بگیرند و آن را از هر لحاظ ارتقا دهند.»

به گفته دلخوش، آلودگی هوا، نبود معماری شهری یکدست و اصولی، بی‌توجهی به مناطق کم‌برخوردار و حاشیه شهر به ویژه از نظر وسایل نقلیه عمومی، معضل اعتبار و کارتن خواب‌هایی که در حاشیه بزرگراه‌ها و زیرگذرهای اصلی دیده می‌شوند، امنیت و چهره شهر را زشت کرده، اما همه این‌ها با مدیریت صحیح حل می‌شود.

ورود به ایران قصد داشتیم رشته‌ام را ادامه دهیم. زیرا آن زمان دانشمندان هسته‌ای یکی پس از دیگری ترور می‌شدند و من نگران بودم که نکنند ایران به عنوان کشوری شیعه، در این زمینه با کمبود روبه‌رو شود، اما بعد از مدت کوتاهی که با رشته‌های دینی آشنا شدم، ترجیح دادم ابتدا رشته کلام اسلامی را بخوانم و بیشتر در باره مذهب بدانم و سپس در سنگرهای دیگر خدمت کنم.»

این دانشجوی بنگلادشی در ادامه با هم به شور و شوقش به هم جواری با امام هشتم (ع) اشاره و تأکید می‌کند: «با همه وجود آرزو داشتیم به محضر ایشان مشرف شوم و خوش‌حالم که اجازه دادند همسایه‌شان شوم، اما همه دغدغه‌ام این است که مبادا مدت اقامت تمام شود و مراجع قانونی دیگر اجازه ندهند بمانم؛ در حالی که اصلا نمی‌توانم از امام رضا (ع) دور شوم و حتی در وطنم نیز طاقت نمی‌آورم. برای همین آرزویم این است که بتوانم اقامت دائم و تابعیت ایرانی داشته باشم. با اینکه پیشنهادهای خوبی با امکانات و تسهیلات بسیار در کشورهایی همچون آمریکا و استرالیا دارم، حاضر نیستم از مشهد به جای دیگری بروم.»

او در پایان و در حالی که تعابیر «پایتخت معنوی ایران» و «پایتخت فرهنگی جهان اسلام» در باره مشهد در ذهنش جلوه خاصی دارد، بیان می‌کند: «مشهد علاوه بر جنبه معنوی، از بعد علمی هم مراکز دانشگاهی خوبی دارد؛ از جمله دانشگاه فردوسی که در دنیا و کشور ما نیز شناخته شده است. در عین حال مشکل ترافیک و آلودگی هوا به ویژه در اطراف حرم مطهر نیاز به تدبیر ویژه و بلندمدت دارد.»

از این شهر، یک شهر مذهبی با رعایت آداب اسلامی است، اما وقتی وارد شهر می‌شوند، معمولا آنچه می‌بینند، با ذهنیتشان هم خوانی ندارد.

مشهد علاوه بر جنبه معنوی، از بعد علمی هم مراکز دانشگاهی خوبی دارد؛ از جمله دانشگاه فردوسی که در دنیا و کشور ما نیز شناخته شده است

مشهد، شهری آرام با مردمانی مهمان‌نواز

سخنان تنویر احمد اهل بنگلادش نیز در باره دلیل حضورش در ایران و انتخاب مشهد، شنیدن دارد. او نه تنها برای تحصیل، بلکه

در پی تشریف به تشیع و ایجاد علاقه قلبی عمیق به امام رضا (ع)، تصمیم به سکونت در مشهد گرفته است و حالا ۹ سال از ورودش به این شهر می‌گذرد: «من عاشق امام رضا (ع) بودم و اصلی ترین جذابیت مشهد برایم همین بود. با اینکه هرگز مشهد نیامده بودم، همین که شنیدم هشتمین امام‌مادر مشهد هستند، دوست داشتم بیایم و همسایه ایشان شوم. شهرهای قم، تهران، اصفهان و شهرهای جنوبی ایران را هم دیده‌ام، اما اصلا با مشهد که شهری آرام با مردمانی مهمان‌نواز است، مقایسه شدنی نیستند. اولین بار که وارد تهران و قم شدم، احساس غریبی داشتم، اما در مشهد خیلی کم چنین حسی به من دست داد. همان چند روزی هم که قم بودم، برای رسیدن به مشهد و حرم مطهر لحظه شماری می‌کردم.»

احمد که پیش از تشریف به مشهد الرضا (ع)، در کشور خود دانشجوی مهندسی شیمی بوده و حالا طلبه شده است، در باره تغییر رشته‌اش در ایران می‌گوید: «پس از تشریف به تشیع، به دنبال یک فرد و یک کشور الگو در جهان اسلام بودم که با توجه به معیارهای بیان شده در آیه ۵۴ سوره مانده، ایران را به عنوان کشور الگو و رهبر معظم انقلاب را به عنوان مسلمان الگو انتخاب کردم. در ابتدای

در جهان امروز که ارتباطات نقش مهمی در پیشبرد برنامه‌ها و دستیابی به اهداف در حوزه‌های مختلف دارد، شهرها با توجه به ظرفیتی که با به‌صورت ذاتی در اختیار دارند یا به‌صورت اکتسابی به آن‌ها اضافه شده است، نقش مهمی در ارتباطات جوامع با یکدیگر و معرفی فرهنگ، آداب و رسوم و چهره‌ای شایسته دارند. مشهد هم به‌دلیل میزبانی زائران مضجع شریف رضوی از سراسر جهان، از دیرباز تاکنون مورد توجه مسلمانان و همچنین پیروان دیگر ادیان آسمانی بوده است. این شهر همچنین از سالیان گذشته میزبان جمعیت زیادی از مسلمانان به خصوص شهر و ندان کشورهای همسایه ایران بوده است که مشهد را برای زندگی انتخاب کرده‌اند و در آن ساکن شده‌اند.

زندگی در سایه سار مهر رضوی

چهار دهه پیش، وقتی ارتش سرخ شوروی به افغانستان لشکر کشید و شیعیان این کشور جانشان را در خطر دیدند، بخشی از پناهنجویان افغانستانی به ایران مهاجرت کردند و هزاران نفر از شهروندان این کشور مشهد را برای ادامه زندگی انتخاب کردند. البته مهاجران افغانستانی فقط شهروندان خارجی ساکن مشهد نیستند و اتباعی از کشورهایی مانند پاکستان و عراق هم جمعیتی شایان توجه در مشهد دارند و سال‌هاست در همسایگی امام مهربانی‌ها زندگی می‌کنند. حضور شهروندان از دیگر کشورها در مشهد مربوط به سالیان اخیر نیست و پیش از انقلاب اسلامی هم وجود داشته و حوزه علمیه مشهد به‌دلیل میزبانی از استادان عالی‌رتبه، یکی از دلایل مهاجرت اتباع دیگر کشورها به ایران و زندگی در مشهد بوده است. در این بین بارگاه نور رضوی نقشی مهم در انتخاب مشهد به‌عنوان مقصدی برای مهاجرت و زندگی بوده است، به خصوص برای شیعیان افغانستانی. هر چند که جمعیتی از اهل تسنن این کشور هم به این شهر مهاجرت کرده‌اند و سال‌هاست در سایه سار مهر رضوی زندگی می‌کنند. در سال‌های گذشته اما این روند تغییر کرده است و حضور مراکز آموزشی مانند دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع) و جامعه المصطفی‌العالمیه در مشهد باعث جذب دانشجویان و طلابی از کشورهای مختلف شده و به مشهد چهره‌ای بین‌المللی داده است. ظرفیت علمی مشهد در حوزه و دانشگاه از سالیان گذشته یکی از ظرفیت‌های مهم این شهر بوده و در سال‌های اخیر با اعطای بورسیه‌های تحصیلی و ایجاد وضعیتی آسان‌تر در مقایسه با گذشته، این مهم تقویت شده است و حالا جمعیت بیشتری از شهروندان کشورهای مختلف در مشهد تحصیل و زندگی می‌کنند.

ایجاد فرصت‌های شغلی با جذب سرمایه‌گذاران خارجی

در این میان با توجه به اینکه پایتخت معنوی ایران سالانه میزبان ۲۵ میلیون زائر از شهرهای مختلف ایران و کشورهای دیگر دنیا است، نباید اهمیت اقتصادی مشهد را فراموش کنیم. مدیران شهری با تعریف پروژه‌های اقتصادی و ایجاد وضعیتی برای حضور سرمایه‌گذاران خارجی در سال‌های گذشته باعث جذب سرمایه‌های زیادی در استان خراسان رضوی به ویژه شهر مشهد شده‌اند؛ اتفاق مبارکی که باعث آبادانی بیشتر شهر و ایجاد فرصت‌های شغلی برای جوانان شده است. با وجود این، تاکنون فقط بخشی از ظرفیت‌های مشهد به‌عنوان جهان‌شهر برکت و کرامت استفاده شده است و این شهر با داشتن ظرفیت‌های گوناگون در حوزه‌های مختلف می‌تواند تا مسوولان، مدیران و تصمیم‌گیرندگان با تعریف پروژه‌های گوناگون در حوزه‌های مختلف زمینه حضور و سکونت جمعیت بیشتری از مسلمانان و علاقه‌مندان به فرهنگ رضوی را در این شهر فراهم کند تا مشهد بتواند هم به جایگاه واقعی خود در میان شهرهای مهم جهان اسلام دست پیدا کند و هم زمینه نشر و گسترش سیره رضوی را به کشورهای مختلف جهان فراهم کند. بدون شک حضور طولانی مدت اتباع دیگر کشورها در مشهد، در کنار تأثیرات اقتصادی فراوانی که برای این شهر دارد، می‌تواند از نظر فرهنگی و اجتماعی هم وضعیتی متفاوت از آنچه تاکنون تجربه کرده‌ایم، برای ما فراهم کند.

تنوع ملت‌ها؛ فرصتی

برای بهبود سرمایه اجتماعی مشهد

حمید مسعودی
عضو هیئت علمی
گروه جامعه‌شناسی دانشگاه بیرجند

خیابان آیت... نمر

حضور ملیت‌های مختلف در مشهد فرصت است

تنوع فرهنگ‌ها و خرده‌فرهنگ‌ها در هر جامعه‌ای می‌تواند فرصت یا تهدید باشد؛ فرصت از نظر بهره‌مندی از ارزش‌های عمیق فرهنگی، تعاملات اجتماعی و توسعه فرهنگی و تهدید از نظر تنازع، تضادها و فرصت‌سوزی‌های فرهنگی در جامعه.

هر چه سطح فرهنگی شهری متعالی باشد، امکان برقراری تعامل با جوامع مختلف افزایش می‌یابد و در عصر کنونی تنوع فرهنگی یکی از جذابیت‌های نوین است و از سوی دیگر تعاملات اجتماعی می‌تواند به این واسطه توسعه یابد. سرمایه اجتماعی یا به زبان ساده‌تر ارتباطات، تعاملات، اعتماد و مشارکت اجتماعی، سازه‌ای است که امروز در سطح محلات، سازمان‌ها، گروه‌ها و شهرها به آن توجه می‌شود. تنوع فرهنگی در هر جامعه‌ای می‌تواند با وجود زمینه‌ها و وضعیتی تقویت‌کننده سرمایه اجتماعی باشد و در صورتی که به آن توجه نشود، ممکن است تهدید مهمی برای سرمایه اجتماعی باشد. شهرها و جوامعی که به واسطه مراودات اقتصادی، زمینه‌های فرهنگی و مناسب مذهب و همچنین مقاصد گردشگری را برای حضور موقت یا حتی دائمی گروه‌های مختلف ملی، فرهنگی و خرده‌فرهنگی را فراهم می‌سازد؛ به طوری که افراد با هدف کنش مشخصی وارد شهرها می‌شوند، ولی در کوتاه‌مدت یا بلندمدت با جامعه میزبان یا دیگر جوامع وارد تعاملات اجتماعی می‌شوند؛ از مراکز تجاری خرید می‌کنند، از نظام حمل و نقل استفاده می‌کنند، به مراکز فرهنگی مراجعه می‌کنند، با خدمات اجتماعی تعامل می‌کنند و به گفت‌وگوی اجتماعی با جامعه میزبان و دیگر افراد می‌پردازند و این‌گونه است که زمینه شکل‌گیری سرمایه اجتماعی فراهم می‌شود.

رونق کسب و کار در مشهد با حضور گردشگران خارجی

شهر مشهد به‌عنوان مقصد زیارت و گردشگری در کشور و منطقه به حساب می‌آید و با هدف زیارت حرم مطهر امام رضا (ع)، مراجعه به مراکز گردشگری و تفریحی، خرید از پاساژهای بزرگ شهر و مراجعه به دیگر مراکز فرهنگی و سنتی آن، زمینه حضور ملت‌ها و فرهنگ‌های مختلف را فراهم ساخته و به گفته آگاهان به بیش از ۵۰ ملت و قومیت رسیده است.

نهادهای گوناگونی می‌توانند از فرصت‌های موجود این تنوع ملیت‌ها و فرهنگ‌ها استفاده کنند. آستان قدس رضوی، شهرداری مشهد، سازمان‌های دولتی، مراکز خصوصی گردشگری و فرهنگی از جمله این موارد است.

این سازمان‌ها با هدف ارتقای سرمایه اجتماعی شهری، باید در ابتدا به شناخت این تنوع‌ها بپردازند و شناختنامه قومیت‌ها و ملیت‌ها را تدوین کنند و زمینه‌های حضور، مشارکت و فعالیت آن‌ها را در فضای شهری فراهم سازند. مشارکت آن‌ها بر اساس هویت، باورها، ارزش‌ها و مناسب فرهنگی می‌تواند به تقویت هویت مشترک منجر شود و از فاصله‌گیری اجتماعی جلوگیری کند. از سوی دیگر، آن چیزی که زمینه مشارکت افراد، گروه‌ها و ملیت‌ها را فراهم می‌سازد، اعتماد اجتماعی است.

مشهد، شهر گفت‌وگو و ملت‌ها و فرهنگ‌ها

اعتماد این ملیت‌ها به جامعه میزبان و دیگر جوامع از یک سو و اعتماد نهادی یا اعتماد این گروه‌ها به سازمان‌های محلی، خصوصی و دولتی از سوی دیگر می‌تواند بیش از گذشته مشارکت اجتماعی را باعث شود. بررسی میزان اعتماد اجتماعی ملیت‌ها به نهادها، اشخاص، اقشار و سازمان‌ها نیز یکی دیگر از ضرورت‌هایی است که در این زمینه اهمیت دارد. مشارکت و اعتماد اجتماعی نیز بر بستر مهارت‌های ارتباطی و تعاملات اجتماعی استوار است؛ به گونه‌ای که شهر مشهد می‌تواند شهر گفت‌وگو و ملت‌ها و فرهنگ‌ها باشد، همان‌طور که یکی از خصلت‌های حضرت امام رضا (ع) را مردم در برقراری زمینه گفت‌وگو و فرهنگ‌ها می‌دانیم. بی‌توجهی به تنوع ملت‌ها و جلوگیری از برقراری گفت‌وگو و تعامل بین آن‌ها، تضعیف زمینه‌های مشارکت اجتماعی و کاهش سطح اعتماد اجتماعی می‌تواند چنین فرصتی را به تهدید تبدیل کند و پیامدهایی منفی برای شهر و شهروندان داشته باشد.

تضاد بین فرهنگ‌ها، نابرابری اجتماعی، نزاع و درگیری و افزایش بزهکاری و جرائم در سطح جامعه از جمله آن‌هاست. به نظر می‌رسد توانمندسازی شهروندان مشهدی، فضا سازی و تغییرات کالبدی به نفع ملت‌ها، استفاده از نشانه‌ها و نمادهای اقوام و ملیت‌های مختلف در شهر، زمینه‌سازی گفت‌وگو و تعامل بین ملیتی و فرهنگی و همچنین دعوت از اندیشمندان و بزرگان این گروه‌ها در برنامه‌های مختلف می‌تواند دستاوردهای مختلفی از جمله رشد و تعالی اجتماعی شهر، تعمیق فرهنگ و هویت شهر مشهد و رشد و توسعه اقتصادی و رونق کسب‌وکار به واسطه حضور ملت‌ها و فرهنگ‌های مختلف در کلان‌شهر مشهد داشته باشد.

«طلاجی»

ظرفیت‌های طلائی مشهدالرضا (ع)

حسین کمیلی
فعال فرهنگی و فعال حوزه بین الملل

در قلب شبه‌قاره، در منطقه باوانگر ایالت گجرات هندوستان، روستایی به نام «طلاجی» وجود دارد که قلب مردمانش برای مشهدالرضا (ع) می‌تپد. آن‌ها از سر ارادت و رزی‌شان به امام رضا (ع)، مکان کوچکی را شبیه مرقد حضرتش ساخته‌اند. به یاد دارم که چطور در زمان بیرون آمدن از آن مکان، عقب‌عقب راه می‌رفتند تا پشتشان به ضریح نمادین نباشد و نه فقط در محوطه دور ضریح، که از پله‌های ورودی «امام‌باره» نیز باید کفش‌ها را در می‌آوردند و بعد اجازه ورود داشتند. پنجره‌های ضریح نمادین، پر بود از پارچه‌هایی که افراد دلشان را به آن گره زده بودند و از همان جا برای حاجت‌هایشان با «امام‌ضامن» نجوا می‌کردند. نمک سفره امام هشتم (ع) را که به یک نفر دادم، گفت من ۱۶ سال پیش یک بسته گرفته‌ام و هنوز دارم و گاهی که مریض دارم، ذره‌ای از آن را در غذا می‌ریزم. هزاران نمونه از این نمونه‌های عرض ارادت به امام رضا (ع) را در هندوستان و پاکستان و بنگلادش و... می‌توان یافت.

البته حسرت برای سفر به مشهد یا زندگی در مشهد، شهری که ما و شما در آن زندگی می‌کنیم، بسیار گسترده‌تر و جهانی است. یکی از طلبه‌های آفریقایی جامعه المصطفی در مشهد می‌گفت: ما وقتی به شهر و روستایمان برمی‌گردیم، مردم لباس هایمان را به نیت تبرک می‌گیرند و تن بیمارانشان می‌کنند.

این سرمایه‌ای است که بعید می‌دانم بیشتر ما، یعنی ساکنان این نقطه طلائی زمین، درک درستی از آن داشته باشیم. آن قدر باید از این خاطرات و ماجراها برای ما بگویند تا شاید اگر یادآورهای شهری نیز همراهی کنند، باور کنیم که این شهر، یک شهر عادی نیست، یک شهر جهانی است. نه فقط چشم‌ها، که دل میلیون‌ها نفر از سراسر جهان رو به این شهر است. شهری است به وسعت قلوب دلدادگان اهل بیت (ع) از شیعه و سنی. همین سرمایه معنوی باعث شده است که از دیرباز، رنگین‌کمان اقوام و ملل و مذاهب مختلف در این شهر جای بگیرند و اکنون نیز این تنوع تا حدودی دیده می‌شود. اما متأسفانه سیاست‌های توسعه و اداره این شهر طلا، به نحوی پیش رفته است که هر روز در مناطق بیشتری از این شهر احساس گم‌گشتگی می‌کنیم و نمی‌فهمیم که در کجاییم، در کدام شهر، یا چه مزیت‌هایی و یا چه ویژگی‌هایی؟! و تا زمانی که ندانیم کجاییم، بدیهی است که حواسمان به رفتارمان نخواهد بود.

مشهدی‌ها اگر با در پیچه‌ای که گفته شد به شهرشان نگاه کنند، زمانی باید نگران بشوند که احساس کنند آن ظرفیت عظیم جهانی در این شهر احساس غربیگی بیشتری می‌کند و فرصت بروز و ظهور کمتری دارد و دیگر خودش را در این شهر نمی‌یابد. حسینه نجفی‌ها زمانی محور برخی رویدادهای آیینی این شهر بود. تبلیغات مناسبی در منطقه کوچکی نزدیک به حرم مطهر، در بسیاری از ایام سال، به پارچه‌نوشته‌های خیره‌کننده با امضای «الخطاط حاکم» خطاط زبردست عراقی متعلق به همان حسینه نجفی‌ها، آراسته می‌شد و همین بود که معنا و جلوه دیگری از هویت جهانی مشهد را نمایان می‌کرد. خواندن رسم الخط ثلث و متن‌های عربی هم برای ما مشهدی‌ها چیز غریبی نبود. ببینید این تعامل و کنار هم قرار گرفتن‌ها چگونه جایشان را در بستر زیست شهری مشهد باز کرده بودند و معنای جهان‌شهر را باز تولید و تقویت می‌کردند و مقایسه کنید با وضعیت کنونی که کمتر اثری از این هویت مانده است.

استادی می‌گفت ما در افغانستان «هرات» را کشف کن حضرت رضا (ع) می‌دانیم. یعنی برای زیارت که عزم می‌کنی و به هرات که می‌رسی، دیگر باید خودت را در صحن و سرای حضرتش ببینی!

زیست هزاران هزار افغانستانی در این شهر، چه بروز و ظهور و نمودی داشته و در کجا تبدیل به ظرفیت و ارزش افزوده شده است؟ این بی‌هویتی ماست که حتی در منطقه محل تجمع افغانستانی‌ها در شلوغ‌بازار گلشهر هم اجازه نداده‌ایم اثری از نمادهای معرفی‌کننده فرهنگ و آیین ایشان وجود داشته باشد. مدیریت شهری ما وقتی هویت جهانی مشهد را نبیند، بدیهی است که برای آن فرصتی هم فراهم نمی‌کند.

سیمای خراسان

در کتاب «سیمای خراسان» درباره اقوام، طوایف و ملیت‌های مختلفی که در استان خراسان زندگی می‌کنند، اطلاعاتی نوشته شده است. با مطالعه این کتاب مخاطب با پیشینه اقوام، شیوه زندگی، کسب و کار، آداب و رسوم، سنن، موسیقی و فرهنگ رایج در میان آن‌ها آشنا می‌شود. همچنین تاریخچه استان خراسان و فراز و نشیب‌های آن در طول تاریخ، گویش و زبان مردم و اطلاعات جغرافیایی و پراکندگی جمعیت مربوط به استان از دیگر مطالب این کتاب است.

مؤلف: نامیق صفی‌زاده
ناشر: پوره‌که‌بی
سال چاپ: ۱۳۸۳
شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

میدان تلویزیون

جشنواره ملل - پیمان صلح و دوستی دانشجویان خارجی در دانشگاه فردوسی مشهد

مشاور ضمیمه: مهدی ابراهیمی

تلفن دفتر مرکزی: ۰۵-۳۷۲۸۸۸۸۱

شماره پیامک: ۳۰۰۰۷۲۸۹

نماینده: ۳۷۲۳۸۳۱۰

دفتر مرکزی روزنامه شهرآرا: مشهد، میدان شهدا، نبش دانشگاه یک

WWW.SHAHRARAONLINE.IR

صاحب امتیاز: شهرداری مشهد

مدیرعامل: سید میثم موسوی مهر

سردبیر: ارژنگ حاتمی

مسئول ضمايم: سید جواد اشکذری

دبیر ضمیمه: محمد رضا فیضی